

Adalékok a büntetés-végrehajtás szimbólumrendszerének alakulásához

Váczy Péter szavaival a reneszánsz gondolkodói „...megtagadtak minden szellemi közösséget a közvetlen múlttal. A lekicsinylés és a gyűlölet hangján nevezik el azt az időszakot, amely a csodálatos Róma és saját koruk között tátong, »közép«-kornak, *media aetasnak*”.^[1] A megvetés, az ellenszenv, a gúny, a tagadás eszközeivel próbáltak tabula rasat csinálni saját koruknak és saját műveltségüknek. A barbárság kora után íme, elérkezett a műveltség és a kultúra korszaka, a sötétséget felválthatja végre a világosság, a napfény, a humanizmus. Nem kevésbé ez a megközelítés honosította meg a közgondolkodásban a büntetés-végrehajtás kapcsán is a mindmáig élő brutális képet, melyet a vérpádon művelt erőszak, az állatias bakók és hóhérok, valamint az emocionális eufóriában szenvedést ünneplő nézőközönség, a primitív köznép közönséges élvezete jellemez.

Pedig a büntetés-végrehajtás tudatosan kimunkált liturgiájában logikus, ésszerű és célszerű szisztéma működött.

*

„Ahol nőtlen férfit és hajadont rónak meg paráználkodás miatt, mind-egyik tartozik az esperesnek öt shillinget fizetni, és nem többet. Ha már egy éven belül megdorgálták őket ugyane dolog miatt, akkor mindegyik fizessen az esperesnek öt shillinget fizetni, és nem többet. Ámde ha már harmadszor róják meg őket, akkor a férfi a mise előtt menjen a templom elé mezítláb, gyapjú köntösben, szentelt vízzel, kezében egy seprűvel, feküdjön le a kapu elé, s hagyja, hogy az emberek keresztülmenjenek rajta, s aki akarja, verje meg a seprűvel; a nő pedig gyapjú ruhában, mezítláb járja körül a templomot gyermekével a karján, nyírják le a haját, s vágják le hátul a ruháját.”^[2] A Main partján fekvő, Nagy Károly életrajzírója, Einhard alapította, eredeti nevén Obermühlheim, majd Seligens-tadt megnevezésű városka 1390-re datált Sendweistuma világos rendben tükrözi a középkori büntetés-végrehajtás sajátosságait. Most, mellőzve az anyagi büntetőjog megítélését a paráznaság bűncselekményéről illetve a fokozatos rendszerű büntetéskiszabási gyakorlat jellegzetességét, a büntetés foganatosításának mikéntjére koncentrálnunk.

[1] Váczy, 1936.

[2] Grimm, 1840, 504. A rendelkezést magyarul közölte: Kulcsár Zsuzsanna (ld.: Kulcsár, 1964, 218.).

A kiszabandó büntetés végrehajtásához a szabály kibocsátói egyértelműen a nyilvánosságot hívják segítségül. A processzus választott (amúgy gyakori) helyszíne a templom lépcsője, a templomajtó, mely a mise idejével összekapcsolva jelentős forgalmat garantál. A helység lakosságának jelentős hányada részt vesz a liturgián, az esemény tehát széles körben ismert lesz a közösség előtt. Mint ismeretes, a középkori társadalom rendkívüli differenciáltsága, a „szabadságok kis köreire” tagolása, a közlekedés és a kommunikáció infrastrukturális hiányai rendkívüli módon felértékelték a közvetlen életkörnyezet jelentőségét. A középkori ember individualitása nem vált el élesen környezetétől; a személyiség a közösség keretein belül viszonylag kialakulatlan és formátlan maradt. A mintakövető attitűd, a csoport által sugárzott „prototípus-hoz hasonulás” kényszere dominálta a szabálykövetést.^[3] A középkori felfogás az egyént a közösség részeként definiálta; jogaihoz a közösség részeként juthatott hozzá, státusát környezetének jogállása alapozta meg. A privielgizált csoport tagjaként részesült a közösség jogaiból, ezen keresztül értelmezhet-e saját jogait, s a külvilág is eszerint ítélte meg helyzetét. Ebben a képletben a közösség megbecsülése vagy megvetése nagy horderejű volt, hiszen ennek tükrében megerősíthette vagy elveszíthette tekintélyét, pozícióját, akár a csoport védelmére is. Kitaszítottá is válhatott, amely a társadalmon kívüliséget eredményezhette számára, hiszen a közösség (tehát jog) nélküli, otthontalan pária mindenki prédája lehetett. Ebben a korszemléletben juthatott nagy jelentőségre a büntetés-végrehajtásban a nyilvános megaláztatás, mely a saját közösség vélekedésének szolgáltatta ki társadalmi státusának változtatását.

A seligenstadti Sendweistumban foglaltak szerint a vétkeseknek gyapjúköntösben kellett megjelennie a templomba igyekvők előtt. A gyapjúkötös egyszerre tartalmazott utalást a bűnbánatra és a társadalmi alávetettségre (megaláztatásra). Egyszerre volt példázat Krisztus egyszerű öltékével és célzás a durva darócruhát maguknak megengedő legszegényebbek paraszti állására. Előbbi értelmezést erősíti a szentelt víz, utóbbit a hason fekvés, mely a legalacsonyabb társadalmi státust szimbolizálja. A mezítláb teljesített vezeklés egyben az alázatnak és az erős szegénységnek (így a megvetettségnek) a jelképe volt a kor szemében.^[4] A megszégyenítés jellemző módon jobban érintette a nőt: a közszemlére tétel gyermekével, a cselekmény bizonyosságával, a lemeztelenítés, a kopaszítás a középkor durva becstelentető aktusai közé tartozott. A férfinak azon túl, hogy át kellett élnie a súlyos megaláztatást, hogy a közösség minden tagja (becsületesek és becstelének, gazdagok és szegények, asszonyok és férfiak, felnőttek és gyerekek) „átlép rajta,” a fizikai fájdalmat is túrnie kellett: aki akart, ráléphetett, akinek úgy tetszett, a „seprűvel” el is verhette.

A szabály híven tükrözi a korabeli executio egy másik jellegzetességét, a komplexitást is. A büntetés végrehajtása sokcélú, szimbolikus egységbe fog-

[3] Gurevics, 2003, 264.

[4] Paládi-Kovács, 1997, 684.

lalta a kriminális szankcióval elérni kívánt megtorlást, visszaretentést, jobbitást. Összetett jelképrendszere üzenetek sorát közvetítette a közösségnek. A bűn tartalmát, a bűn és büntetés összefüggéseit, a büntetés feltétlenségét, a hit és a vallás fennvalóságát, a közösségben elfoglalt hely fontosságát, az egyén alávetettségét, a közösség támogatását elvesztő esélytelenségét az életre, a becstelenség megélését.

A büntetés-végrehajtás a középkorban az igazságügyi kommunikáció egyik legfontosabb csatornája volt. A bírák a hatalom üzeneteit a bűnről és a büntetésekről leglátványosabban ezen az úton juttathatták el a társadalom tagjaihoz. A nép más módon aligha kaphatta volna meg az intézményes tájékoztatást a büntetőjog zónájáról. A közembereknek tudniuk kellett, mit szabad és mit nem, miként ismerniük kellett az alaptételt: a bűn elkövetését büntetőjogi szankció követi. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal, hogy a középkor világát vad, zabolátlan erők határozták meg. Az erőszak, a rablás, a katonai dúlások, a kiszolgáltatottság, a durva érzékiség, a hétköznapi kegyetlenség és a társadalmi távolságok kiszámíthatatlanná tették a társadalmi reakciókat.^[5] Éppen ezért nem egyszerűen kihirdetni kellett a jogot, hanem azt működésében szemléltetni.

*

A büntetés-végrehajtás struktúrájának kialakítása összefüggésben zajlott a törvénykezés jellegének átalakulásával. A III. Ince pápa által 1215-ben egybehívott negyedik lateráni zsinat 19. kánonja értelmében a jövőben tilalmas dolognak minősült a klerikusok közreműködése az istenítéleti eljárásokban. Nem önmagában ez a tény eredményezte, de nagymértékben hozzájárult a törvénykezés nyilvánosságának hangsúlyváltozásaihoz. A középkori bíraskodás legfontosabb jellemzője a nyilvánosság volt. Ennek gyökere az ősi jogszolgáltatásra vezethető vissza, amikor még a közösség valamennyi férfitagja részt vett a jogi konfliktusok megoldásában, és a vezetők ajánlásai alapján került sor a közösen végrehajtott intézkedés megállapítására. Ahogyan az államhatalom kialakulásával az igazságszolgáltatás is az uralkodónál koncentráldott, az ítélezés joga a „hatalommal rendelkező” méltóságnál, a bírónál^[6] jelent meg, de a katalizátor, a közvetítő elem, vagyis a közösség jelenléte továbbra is része maradt a joggyakorlatnak. A hatalom ugyanis ezen az úton kommunikálhatta igazságosságát, demonstrálhatta védelmező erejét a társadalom tagjai irányában. Ezért volt szükség a köznép jelenlétére.

A 15-16. századra azonban ez a nyilvánosság nagy részben elenyészett. Az istenítéletet nélkülöző új bizonyítási rendszer, mely a bírót a valóság felderítésére szorította, intézményesítette a kínvallatást. A tortúra magától értetődően a nyilvánosság ellen hatott: amíg a nyomozás során a kínzást eszközölték, az nem kerülhetett a köz elé. Így a nyilvánosság hangsúlya a büntetés-végrehajtás

[5] Huizinga, 1979, 28.

[6] Hajnik, 1899, 147.

irányába tolódott. Ez a folyamat egy időre esett a legbefolyásosabb egyházi körök álláspontjának módosulásával. „A korábban a vérontást és a hosszan tartó gyűlölségeket elkerülendő a pénzbeli jóvátételeket részesítették előnyben. Most viszont nagy hangerővel azt követelték, hogy a bűntettek eme kényelmes megváltását személyiséget sújtó büntetések váltsák föl, mert nézetük szerint riaszthatták vissza az elvetemülteket.”^[7] Ezzel is összefüggésben bukkanhattak fel a kegyetlenebbnél kegyetlenebb büntetések, melyek céljukat – legyen az elrettentés, megtorlás, visszatartás vagy nevelés – a nyilvános, mindenkihez eljutatott példázatok formájában érthették csak el.

Az állami büntetőjog megerősödésével háttérbe szorult a magánvégrehajtás; a hivatalosan, hatóságok által szervezett egzekúció pedig alkalmas volt a perjogtól átvett célok elérésére is. Gyakorlat szerint az ítélet foganatosításakor rendre megjelent a bíróság vagy annak néhány tagja, s ezzel a részvétellel váltották fel a korábbi nyílt tárgyalások rendszerét. A Constitutio Criminalis Carolina 1532-ben honosította meg az „endlicher Rechtstag” intézményét, melynek értelmében maga a tárgyalás a nyilvánosság kizárásával zajlott, s csak az utolsó nap, az ítélethirdetés lett nyilvánossá.^[8] Ennek egyik ikonográfiai tanúságtevője Domhouder illusztrációja a leideni városi bíróság előtt végrehajtott testi- és halálbüntetésekről.^[9] A bíróság a büntetés-végrehajtást az első emeleti nyitott ablakokból szemléli. Maga a bíró is jelen van, kezében hosszú pálcával. A bíraskodás a szabad ég alatt lassan átalakult árkádok alatti ítélezéssé, nyitott ablakok melletti tárgyalássá, de legalább a szabad ég alatt történt ítélethirdetéssé.^[10] A bíróságok épített környezetbe költöztek, a köznép pedig évszázadokig távol maradt a tárgyalótermektől. Ezzel szemben a büntetések foganatosítását alapos gondossággal előkészített rituálék keretében bonyolították.^[11]

A büntetés végrehajtását nem bízhatták a véletlenre. Az egybegyülekezett köznép hangulata ugyanis hullámozó volt. Minden körülmények között el kellett kerülni azt a helyzetet, hogy a nézősereg rokonszenvet érezzen a bűnösrel szemben. Ha ez bekövetkezett, a pellengérről vagy a verpadon zajló büntető jelenet elveszítette tanító-nevelő jellegét. A bűn és bűnhődés igazságos kapcsolatáról szóló színpadi tanmese kegyetlenségben tobzódó brutális vérengzéssé alakult át a nézők szemében. Miközben pedig semmi nem változott, sem a büntetésben, sem a végrehajtó személyében, sem az alkalmazott eszközökben. És ezekből alakultak ki azok a helyzetek is, melyekben a csöcselék rátámadt a végrehajtókra, hóhérokra, hóhérsegédekre és a kivezényelt karhatalomra.^[12] Az is megtörtént, hogy a hóhért meglincselte a feldühödött tömeg.^[13]

[7] Bloch, 2002, 393-394.

[8] Kocher, 2008, 139.

[9] Damhouder, 1571, 264.

[10] Kocher, 2008, 130-131.

[11] Van Dülmen, 1990.

[12] Bland, 1994, 46.

[13] Van Dülmen, 1990, 135.

Aligha véletlen tehát, hogy van Dülmen a „rettenet színházának” nevezte a büntetés-végrehajtást. A színelőadás, a kivégzés, melynek pontosan meghatározott politikai célja volt, szervezőt és rendezőt követelt, aki felelt a rendezvény rendjéért, az évszázadokon át alakított-formált rituálékat betartotta és betartatta, s aki kellő intuícióval és rutinnal kezelte a rendkívül veszélyes helyzetet. A hóhér, a büntetés foganatosítója, egyszerre volt a főszereplők egyike és az esemény rendezője. A tömeg szemében rettegett alakja és a mestersége körül kialakult mítosz egyaránt segítségére volt a program sikeres lebonyolításában. A büntető rituálé alatt mindvégig kézben kellett tartania a tömeg primitív indulatait, ügyességével és határozottságával megnyernie kétes szimpátiáját; figyelnie kellett az elítélt viselkedésére, engedelmes magatartására, töredelmes alávetettségére. Mindezekkel egyidejűleg az óraműszerű pontossággal, előírás-szerűen zajló processzus egyéb résztvevőit is igazgatnia kellett. Nyilván ennek jelentősége a kivégzések alkalmával nagyobb volt, kisebb végrehajtásoknál: megsegényítésnél, pellengérré kötözésénél, megkorbácsolásnál felelőssége kevésbé volt határozott. (Számos helyen alakult ki munkamegosztás a halálbüntetéseket foganatosító bakó és az enyhébb testi és megsegényítő büntetéseket végző hóhér, hóhérlégény között, jöllehet a magyar nyelvi különbségek ilyen markánsan nem jelzik az eltérést.)

A büntetés-végrehajtás szerves elemét képező nyilvánosság egyik jellegzetes megjelenési formája volt a bíróságtól vagy a tömlöctől a veszthelyig tartó út szervezett intézménye. Ennek során a lakosság nem csupán a bűn és büntetés példázatát tapasztalhatta meg, de lehetőség volt a „bűnbak”-funkció gyakorlására is, az elítélt pocskondiázására, csúfolására, megdobálására is. Az elítélt menetét kísérő tömeg ellenséges vagy szolidáris hangulata nagyban befolyásolhatta a hóhér által rendezett „előadás” minőségét és határfokát. A hóhérnak ki kellett használnia ezt a lehetőséget is arra, hogy „másoknak jó példájukra” szolgáljon az egzekúció, de folyamatosan figyelnie kellett arra, hogy ne szabaduljanak el az alantas indulatok. A komplex feladat nyilván messze meghaladta a hagyományos hóhérképnek megfelelő „primitív”, „műveletlen”, „vérszomjas”, „állati-
asan vad” és a „feladatához lealacsonyodott” egzekútor adottságait. Az európai bakó képességeiről ennél jóval többet kell feltételeznünk. A céhekbe tömörülő, inasidővel, európai vándorlással, tapasztalatgyűjtéssel, mestermunkával mesterlevelet nyerő hóhérok^[14] kevésbé tűnnek visszataszítónak, mint az állatias örömmel gyilkoló, a békés lakosságot mészároló, gazdaságokat fosztogató, gyűjtogató, nőket megerőszakoló, gyermekeket kardélre hányó „hős” zsoldoskatonák. A hóhér bírói ítélet alapján, az igazság szolgálatában, a törvényszékek által bűnösnek talált gonosztevőket segítette a halálba, vagy büntette az előírt eszközzel és módon. A hóhér szakértelme (sebészeti gyakorlata, anatómiai ismeretei, gyógyfüves, neurológiai tudása, orvosló tapasztalatai) okán ráadásul nem-hogy a köz hasznára vált, de sokszor még a patikusokat, felcsereket, orvosokat

[14] Vajna, 1907, 215.

is helyettesíthette. A tortúrák körüli büntetőeljárásai és a kivégzésekkel kapcsolatos borzongató büntetés-végrehajtási feladatai okán azonban misztikus kód, ellenérzés és viszolygó tartózkodás ölelte körül. A középkor vélekedése munkáját a „becstelen” foglalkozások közé utalta. Megkülönböztetésül, hogy időben felismerjék, feltűnő színű ruhát kellett viselnie.^[15] Legjellemzőbb a sárga, a piros vagy a zöld öltözet volt, néhol feltűnő csíkokat kellett köpenyére varrnia, vagy jellegzetes sisakot viselnie. Végrehajtás alkalmával többnyire a vörös vagy fekete öltözék volt megszokott.^[16] Az ily módon feltűnő ismertetőjellel ellátott hóhér (és családja) elvileg a kinasztítottak életét élte,^[17] miközben szabadon jártak-keltek a városokban, szerződéses viszonyban álltak a magisztrátussal, tisztos fizetést húztak szolgálataikért. Jellegzetes alakjai voltak a büntető hatalommal rendelkező településeknek.^[18] A hóhér nélkülözhetetlen jelképe volt a hóhérpallos.^[19]

*

A büntetés-végrehajtás jellemző szimbólumai voltak az egzekúció instrumentumai, a vérpad (a fejező tőke, a hóhérszék, a kerék, az akasztófa) és a büntetések neméhez igazodó megszégyenítő vagy a testi fenyítésnek helyet adó eszközök. Ezek legismertebbike volt a pellengér vagy szégyenfa, mely a végrehajtás fő ismérve, a nyilvánosság biztosítása okán a falu illetve város közösségi terein, a piactéren vagy főtéren, a városháza vagy a templom előtt állt. Alkalmos volt megszégyenítő kikötésre vagy a kiszabott ostorozás, korbácsolás fogatosítására. A pálcázását, botozást általában az ún. deresen végezték el, s nem ritkán az elítéltekkel szállították a tömlőcből a piaci sokaság vagy a búcsújáró tömeg közepébe a fenyítőpadot. A pellengér állandó jelenléte folyamatos figyelmeztetésként vett részt a közösség életében, az igazságszolgáltatás folyamatos jelenlétét szimbolizálva. A szégyenfa funkciójához hasonló szerepet töltött be a szégyenketrec, mely a pellengérhez hasonlóan a helység fontos csomópontjában emelt építmény, egyfajta átmenet a pellengér és a tömlőc között. A fogvatartottakat a nyilvánosság megvetésének és gúnyának kitéve minden oldalról nyitott rácsos házikóba, ketrecbe helyezték meghatározott ideig. Német területen bolondzárkának is nevezték. (A svájci *trülle* forgatható volt, így a megvetését kifejezni kívánó lakosok pörgethették a benne ülővel együtt.) A ketrec vagy kalitka nem felváltotta a pellengért, hanem kiegészítette azt. Egyeszerre jelentett megszégyenítő és szabadságelvonó büntetést.^[20] Német városokban a ketrecet a halálbüntetés egy nemeként is használták: a toronyba függesztett kalitkában sorsára hagyták a szerencsétlen elítéltet.

[15] Bódiné, 2014, 75.

[16] Schild, 1980, 48., 401.

[17] Mezey, 2015(a), 294-303.

[18] Mezey, 2015(b), 423-438.

[19] Pandula, 1987, 74.

[20] Kocher, 2008, 127.

A középkori zárt közösségek kedvelt kriminális szankciója volt a saját nyilvánosságukba jól beigazítható megszegés, amelynek kimeríthetetlen tárházát alkották meg a találékony bírúk, törvényszolgák és hóhérok. A becsületbüntetések a büntetés nyílt megvallásától és a nyilvános beismeréstől, az eklézsiakövetéstől, a szégyenpadra ültetéstől és tartózkodási eskütől a nyilvánosan végrehajtott testi büntetésekig tartott. A köztes zónában ott volt a szégyenkő, a szégyentábla, a szégyenbordó. A szégyenmaszk szerte Európában kedvelt megbecstelenítő eszköz volt, melyet fémből készítettek, s mely általában számár-, kecske-, vagy disznófejet mintázott.^[21] A felerősített szégyenmaszkot a szégyenséta idejére kellett viselnie a megítéltnek, amikor is a törvényszolga jellemzően nagyobb népesség sereglése alkalmával, bűne kikiáltásával körbevezette a településen. Jelentősebb vétek esetén hosszabb, a szentenciában meghatározott ideig kellett a nyilvánosság előtt a bűnösnek találatottnak hordania. (Akárcsak a nyakkalodát, a „hegedűt” vagy a zsémbes pletykálkodó asszonyoknak fenn tartott páros kalodát.) A nyilvánosság, a megszegés és a szabadságfosztás összetett eszköze volt a középkori igazságszolgáltatás kedvelt büntetőeszköze, a kaloda, mely lett légyen térdeplő, ülő, álló, láb-, kéz, kéz/láb- vagy nyakkaloda, hatása a delikvens nyilvánosságra tételében rejlett. A megszegésnek a középkorban-koraújkorban népszerű és látványos technikája volt a merítés. A vízbe merített általában valamely szolgáltatást (többnyire kenyérsütést) nem megfelelően végzett, például csalt a kenyér súlyával. Az emelőszerkezet segítségével a székbe rögzített bűnöst/kihágót nagy nyilvánosság előtt többször folyóba vagy tóba merítették.^[22]

Hosszú idő múltán jött csak el az ideje a büntetés-végrehajtás megújulásának. S jóllehet annak fő mozgatórugójaként a felvilágosodás kikövetelte humanizálást, az emberi jogok érvényre juttatását szokták megnevezni, legalább egyenrangú tényezőként veendő számba a hagyományos kisközösségek felbomlása, a városok lakosságának ugrásszerű megnövekedése, az ipari társadalom kibontakozása. Ezek a folyamatok ugyanis a nyilvánosság egyik oszlopát, a zárt lakóközösségek belső becsületértelmezését döntötték le. Ahogy elenyészett vagy legalábbis meggyengült a falvak és városok belső kohézióra épülő értékrendje és az ezzel összeköthető becsület, hatását veszítette a megszegés-megszegés eljárása is. A belső tartalom elszivárgásával a nyilvánosság közönséges és durva kegyetlenség maradt, mely a látványosságon túl kevés üzenetközvetítő hatással volt a nézőkre. Eltűntek tehát a büntetések arzenáljából a megszegés büntetések, a vérfürdővé váló veszthelyi jelenetek pedig az abszolút állam rövid periódusára korlátozódtak. A felvilágosodás segített lezárni az átalakulást, a nyilvánosságot kiemelni a büntetések foganatosításából, és általános elismertségre juttatni a börtönt.

[21] Kocher, 2008, 127.

[22] Quanter, 1901.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bland, James (1994): *Kivégzések könyve*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Bloch, Marc (2002): *A feudális társadalom*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bódiné Beliznai Kinga (2014): *A bíbor a méltóság, a sárga az árulás. Szimbólumok és rituálék a jogtörténetben*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Damhouder, Joost de (1571): *Praxis rerum Criminalium*. Johann Wolff, Frankfurt.
- Grimm, Jacob Ludwig Carl (1840): *Weisthümer, Bd. 1. (míthrsrg. Von Dronke, Erich - Beyer, Heinrich)*. Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Göttingen.
- Gurevics, Aron (2003): *Az individuuum a középkorban*. Atlantisz könyvkiadó, Budapest.
- Hajnik Imre (1899): *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Huizinga, Johan (1979): *A középkor alkonya*. Európa könyvkiadó, Budapest.
- Kocher, Gernot (2008): *Szimbólumok és jelek a jogban. Történeti ikonográfia (ford. Herger Csabáné)*. Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kara, Pécs.
- Kulcsár Zsuzsanna (1964): *A középkori élet*. Gondolat kiadó, Budapest.
- Mezey Barna (2015(a)): *A társadalom peremén (A szociális hálón kívül rekedtek alkotmányos helyzete a középkor városi társadalmában)*. In: Keserű Barna Arnold - Kőhidi Ákos (szerk.): *Tanulmányok a 65 éves Lenkovics Barnabás tiszteletére*. Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt., Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest–Győr.
- Mezey Barna (2015(b)): *Hóhér falatja lett (A hóhér magyar történetéhez)*. In: Hack Péter - Király Eszter - Korinek László - Patyi András (szerk.): *Gólyapadból laboratóriumot. Tanulmányok Finszter Géza professzor tiszteletére*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Paládi-Kovács Attila (főszerk.) (1997): *Magyar néprajz nyolc kötetben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pandula Attila (1987): *A hóhérpallos*. In: *Jogtörténeti Szemle*. 1987/2.sz.
- Quanter, Rudolf (1901): *Die Schand - Ehrenstrafen in der deutschen Rechtspflege*. Tafel 4. H.R. Dohrn, Dresden.
- Schild, Wolfgang (1980): *Alte Gerichstbarkeit*. Callwey Verlag, München.
- Váczy Péter (1936): *A középkor története. Egyetemes történet négy kötetben (szerk.: Hóman Bálint - Szekfű Gyula - Kerényi Károly)*. Második kötet. Magyar Szemle Társaság, Budapest.
- Vajna Károly (1907): *Hazai régi büntetések*. Második kötet. Lőrincz János Univers Könyvnyomdája, Budapest.
- Van Dülmen, Richard (1990): *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntető rituálék a kora újkorban*. Századvég kiadó - Hajnal István Kör, Budapest.